
KRIITIKAT JA BIBLIOGRAAFIAT КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЯ

<https://doi.org/10.3176/hum.soc.sci.1959.4.05>

DOKUMENTE TALURAHVARAHUTUSTEST PÕHJA-EESTIS 1858. AASTAL *

Ajalooallikate väljaandmine trükkis võimaldab ning hõlbustab minevikusündmuste uurimist, õppimist ja harrastamist. Seda silmas pidades asusid Eesti NSV Riiklik Ajaloo Keskarhiiv ENSV Siseministeeriumi arhiivide osakonna juhendamisel ning osavõtul ja Eesti NSV Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituut juba aastaid tagasi eesti rahva ajaloo allikmaterjalide publitseerimisele.

Selle töö ühe viljana ilmus möödunud aasta kevadsuvel Eesti Riikliku Kirjastuse väljaandel lugejate lauale dokumentide ja materjalide kogumik «1858. aasta talurahvarahutused Eestis», mis kujutab endast ühte köidet XVIII ja XIX sajandi eesti talurahvaliikumist kajastavate dokumentide mitmekõitelisena kavatsatud sarjast. Kogumiku koostasid Eesti NSV Riikliku Ajaloo Keskarhiivi töötajad O. Vares (I osa), V. Fainštein (II osa) ja H. Piirimäe (III ja IV osa), toimetajaks oli ENSV TA Ajaloo Instituudi vanem teaduslik töötaja ajalooteaduste kandidaat J. Kahk. Lausa rõõm on kätte võtta seda välimuselt tagasihoidlikku, kuid maitsekalt kujundatud raamatut, mille sisu on pühendatud ühele eredamale lõigule eesti talurahva sajanditepikkuses võitluses tõe, õiguse ja vabaduse eest.

Rõõmustamiseks on meil seda enam põhjust, et kõik publitseeritud dokumendid ja muud materjalid, nn. lisad, on kõigepealt avaldatud nende algkeeles — saksa, vene või eesti keeles — ja alles siis lisatud originaali tekstist erinevas kirjas eesti- või venekeelne tõlge. Originaaldokumentide avaldamine tõstab suuresti allikapublikatsioonide väärtust ja tähendab otsustavat pööret paremusele, võrreldes ainuüksi tõlgete publitseerimisega, milline menetlusviis meil vahepeal kippus vägisi saavutama ainuõigust. Samuti, esijoones praktilistest seisukohtadest lähtudes, on väga hinnatav, et ka kõik ülejäänud osad retsenseeritavas kogumikus on antud kahes, nimelt eesti ja vene keeles.

Kogumikus esitatud allikaines on grupeeritud nelja ossa. Esimene osa — «Talurahva rahutuste algus» — sisaldab dokumente Eestimaa 1856. a. talurahvaseaduse väljakuulutamise, 1858. a. aprillis ja mais toimunud talurahvarahutuste ning karistus-salkade tegevuse kohta mai lõpus. 22 dokumendiga antakse siin ülevaade rahutuste põhjustest ja ajenditest ning talurahva esimestest massilisematest mõisnikevastastest väljaastumistest, samuti nende rahutuste mahasurumistest.

Kogumiku teine osa on tervenisti pühendatud 1858. a. talurahvarahutuste kõrgpunktile — ülestõusule Mahtras —, mille rahvasuu analoogiliselt teiste taoliste üritustega on ristunud «sõjaks». 41 dokumenti näitavad siin väga kujukalt, kuidas seoses uue talurahvaseaduse väljakuulutamise kasvas Mahtra talupoegade hulgas ärevus, kuidas nad «sõjapäeva» eel pidasid tähtsaid koosolekuid, kuidas toimus 2. juunil karistussalga põgenemalöömine ja milliste julmade vahenditega kohalikud mõisnikud käsikäes tsaarivõimu teostajatega surusid maha mahtralaste ülestõusu.

Raamatu kolmas osa — «Talurahva rahutused suve teisel poolel» — valgustab 55 dokumendiga vastavaid sündmusi Viru-, Järva-, Lääne- ja Harjumaa paljudes mõisates.

---

* O. Vares, V. Fainštein ja H. Piirimäe, 1858. aasta talurahvarahutused Eestis. Dokumente ja materjale. Toim. J. Kahk. Tallinn, ERK, 1958. 569 lk., 1 l. kaart. (Eesti NSV Riiklik Ajaloo Keskarhiiv, Eesti NSV Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituut.) Parall. tiitel vene keeles. Materjalid originaalkeeltes koos tõlgetega. Hind rbl. 11.95.

Kogumiku neljas osa (lisad) sisaldab 10 üksust mitmesugust täiendavat materjali eelnevates osades avaldatud dokumentidele. Nende hulgast tuleb huvitavamatenä ja tähtsamatenä mainida anonüümset «Märgukirja Eestimaa talupoegadest», Hans Tertsiuse ja Tõnu Langu mälestusi Mahtra sõjast, Mikk Kuuse jutustust Anija meeste ebainimlikust peksemisest Tallinnas ja «Kolokoli» artiklit «XIX sajandi saksa rüütlid Eestimaal».

Kogumik on varustatud sissejuhatuse laadi ulatusliku eessõnaga toimetajalt, lõpus leiduvad kommentaarid, vöör- ja vähetuntud sõnade seletus, kasutatud arhiivifondide ja publitseeritud dokumentide ning lisade loendid ja viimaks isiku- ning kohanimede registrid.

Toodud sisuülevaatest näeme, et väljaandel on põhiliselt olemas kõik vajalikud koostisosad ja et ta on üldjoontes kaasaja publikatsiooni nõuete kohaselt üles ehitatud.

Arvestades küllaltki suuri erinevusi kogumiku eri osades avaldatud dokumentide arvus ning neis kajastuvate sündmuste maa-alases levikus, tuleb vajalikult põhjendatuks pidada sedagi, et raamatu põhistruktuuri kindlaksmääramisel ei ole lähtutud ühestainsast printsiibist, vaid I, II ja IV osas sündmuste kronoloogiast, III osas aga territoriaalsest põhimõttest.

Seevastu tuleb ilmselt ebatäpsena märkida III osa pealkirja, mille kohaselt siin peab dokumenteeritama talurahvarahutusi, mis leidsid aset 1858. a. suve teisel poolel. Ent peaaegu eranditult valgustavad selle osa dokumendid talurahvarahutusi just juuni teisel poolel ja juulis, seega suve esimesel poolel. Suvi ju kestis tollal kehtinud vana kalendri järgi 9. juunist kuni 10. septembrini ning suve teine pool algas alles juuliku lõpul.

Tublit tööd on tehtud dokumentide ja materjalide väljaselgitamisel ning publitseerimiseks väljavalimisel, samuti nende kommenteerimisel. Neil eesmärkidel on peamiselt Eesti NSV Riiklikus Ajaloo Keskarhiivis ja Fr. R. Kreutzwaldi nimelises Kirjandusmuuseumis Tartus, samuti NSV Liidu riiklikes ajaloo keskarhiivides Leningradis ja Moskvas tulnud läbi vaadata kaugelt üle 2000 dokumendi ja ülestähenduse, mis on üldse seni avastatud 1858. a. rahutuste kohta. Võib paista, et nende hulgast 118 dokumendi ja 10 lisapala väljavalimine avaldamiseks on üsnagi lihtne ja kerge ülesanne. Tegelikult pole aga sugugi nii kerge umbes 6% dokumentidega näidata rahutuste kõiki peamisi avaldusi ja aspekte. Iga ulatuslikuma uuemaagest ajaloo sündmuse puhul on arhiivides tavaliselt vähesel arvul n. ö. tippdokumente, mis oma sisu tähtsusest ja eredusest ei tekita publitseerijates kahtlustki nende avaldamisväärsuses; teiselt poolt on aga massiliselt niisuguseid materjale, mis üksnes kahvatult kordavad, puudutavad või ebaoluliselt täiendavad esimest liiki dokumente ja seepärast ei paku erilist huvi. Nende kahe äärmise rühma vahel on tavaliselt rohkesti niisuguseid dokumente, mis sisaldavad küll üksikuid olulisi momente, ent tervikuna ei paku siiski kuigi palju. Just selle vahepealse grupi hulgast on trükkimiseks valiku tegemine kõige keerulisem ning nõuab suurt asjatundlikkust, põhjalikku kaalumist ja vilumust.

Peab ütleva, et mainitud raskustest hoolimata on dokumentide valik kõnealusesse kogumikku üldiselt õnnestunud. Sellepärast saame kogumikust tervikliku ning ülevaataliku pildi Eestimaa kubermangus 1858. a. toimunud talurahvarahutuste kõigist tähtsamatest avaldustest, rahva õiglase võitluse kõigist peamistest aspektidest. Kahjuks on kõnealuses kogumikus avaldatud dokumentide hulka siiski sattunud ka niisuguseid, mis lugejail tekitavad ainult küsimusi, mida pole selgitatud isegi kommentaarides, või mis üksnes kordavad teisi, eredamaid dokumente või on ainult kaudses seoses rahutustega (näit. dokumendid nr. 8, 31, 32, 118). Samuti oleks kogumiku täielikkuse ja mitmekülguse huvides tulnud sisse võtta vähemalt mõned neist materjalidest, mida avaldas Joh. Reinthal oma raamatus «Mahtra sõda».¹

Iga publikatsiooni järgmiseks tähtsaks lahendamist nõudvaks küsimuseks on dokumentide arheograafiline töötlus, s. o. dokumentide teksti korrastamine trükkiminevates ärakirjades-käsikirjades. Kuna nii vene kui ka saksa keel on oma põhilises osas juba ammu väljakujunenud kultuurkeeled ning dokumentide avaldamiseks on olemas vasta-

¹ Tallinn, 1923.

vad arheograafilise töötlemise reeglid, siis on ka käsitletavas kogumikus vastava-keelsed dokumendid üldiselt laitmatult trükkis ette valmistatud. Rahuldustundega võib märkida, et tekstides esinevate lühendite dešifreerimisel on toimitud ettevaatlikult ega ole aetud tekste kirjuks kõigi lühendite väljakirjutamise ning selle juurde kuuluvate nurksulgudega; kõige sagedamini esinevad lühendid on dešifreeritud vastavas loendis. Ainult üksikutes kohtades ja mõnede sageli esinevate lühendite puhul esineb tarbetuna tunduvat alatist dešifreerimist, näit. saksakeelse sidesõna *ü[nd]* 'ja' ja *H[err]* 'härra' puhul.

Eestikeelsete dokumentide ja lisade arheograafilise töötlemise küsimus on keerukam. Kogumikus leidub kõigest üksainus eestikeelne dokument (nr. 2), mis kujutab enesest pastori kõne teksti kavatsetud pidulike jumalateenistuste jaoks uue talurahvaseaduse väljakuulutamise puhul. Selle trükitud kujul säilinud dokumendi algtekst on antud parandatud praegusaegse ortograafia nõuete kohaselt, kusjuures on säilitatud omaaegsed stiililised ja sõnastuslikud iseärasused. Tekib kahtlus, kas seda dokumenti keeleliselt parandades toimiti õigesti. Esiteks: eesti kirjakeel oli möödunud sajandi keskpaiku veel oma arenemise algstaadiumis ning dokument on tähtis mitte ainult oma sisu, vaid ka keele poolest, s. t. ta huvitab mitte ainult ajaloolasi, vaid ka keeleteadlasi, kellele moderniseeritud tekst eesti keele ajaloo uurimisel on kõlbmatu. Teiseks: nüüdisaegse ortograafia kohaselt redigeeritud tekstis tunduvad ilmsete võõrkehadena omaaegsed rahvakeelsed asutuste nimetused, nagu *Eestimaa Talurahva Seaduse Kohus* (= Eestimaa talurahvaseaduse elluviimiseks asutatud Talurahvaasjade Komisjon), *Lans-toa Kogudus* (= rüütelkond), *Landtag* (= maapäev), *Reiksradikohus* (= Riiginõukogu) jne. Kolmandaks: milleks on tarvis seda balti-saksa pastore ja mõisnike moonutatud eesti keelt osaliselt ilustada, säilitades seejuures niisugused germanismid ja veidrused, nagu *kergitud saab, seaduse kõrva on pandud* jms.? Tõsi, käesoleva kogumiku seisukohalt ei ole mainitud küsimusel ja kahtlustel suurt praktilist tähtsust, kuna tegemist on ainult ühe dokumendiga. Ent eestikeelsete dokumentide keele moderniseerimine on põhimõttelise tähtsusega probleem, mille lahendamine tuleks kohe päevakorda võtta ja teostada koos keeleteadlastega.

Teatavasti on saksa- ja venekeelsete dokumentide avaldamisel omaks võetud põhimõte, et dokumendid, mis pärinevad XVIII saj. algusest, resp. keskpaigast alates, tulevad trükkis avaldada meieaegses ortograafias, säilitades seejuures nende teksti ajaloolised omapärasused. Selle reegli mehhaaniline rakendamine XVIII—XIX sajandist pärinevate eestikeelsete dokumentide trükkis ettevalmistamisel — nagu see käesolevaski kogumikus esineb — on aga liigne ettetõttamine põhimõttelise küsimuse teaduslikust lahendamisest. Vähemalt senikaua, kui eestikeelsete dokumentide arheograafiliseks töötlemiseks ja üldse väljaandmiseks puuduvad erireeglid, oleks parem eestikeelsete dokumentide kirjaviisi mitte muuta. Pealegi on kõnealuse kogumiku vene- ja saksakeelsetes tekstides esinevad eestikeelsed laused või üksikud sõnad jäetud muutmata, mistõttu retsenseeritavas publikatsioonis puudub selles küsimuses ühtlus.

Veidi teisiti tuleks suhtuda lisadena publitseeritud eestikeelsete tekstide nr. 2—5, 7, 8 ja 10 ümberredigeerimisesse praegusele õigekeelsusele vastavalt. Et meil siin peale ühe juhu (lisa nr. 5) on tegemist alles möödunud sajandi lõpul kirja pandud mälestustega, siis tekitab nende ortograafiline moderniseerimine vähem vastuväiteid. Kuid needki, eriti Mahtra endise vallatalitaja Hans Tertsuse väga vähese kirjaoskusega tehtud autograafilised ülestähendused 1858. a. sündmuste kohta, kaotavad sellistena palju oma väärtusest kui omaaegset madalat hariduslikku taset dokumenteerivad algallikad. Ainult täielikud fotokoopilised reproduktsioonid koos dešifreeritud ning korrastatud tekstiga suudaksid ses suhtes anda maksimumi.

Dokumentidele lisatud kommentaarid (lk. 481—523) on üldiselt paraja ulatusega ja tabavad. Mõnedes neist leidub siiski ebatäpsusi, vähepõhjendatud väiteid ja tarbetult laia seletust, kuid teinekord ka liigset kokkusurutust (komm. nr. 1, 4, 9, 32, 58, 61, 69, 75, 88, 91, 97 jt.). Komm. nr. 175 asemel oleks olnud palju kohasem avaldada see karistusotsus, mis Mahtra ülestõusust osavõtnute kallal 10. veebruaril 1859 tegelikult täide viidi.

Et dokumentide ja lisamaterjalide tõlgetes puuduvad üldse viited kommentaaridele, siis on tõlgete kasutajail peaaegu võimatu, vähemalt küllaltki raske, kätte leida vajalikku kommentaari. See aga vähendab suuresti eriti eestikeelsete kommentaaride kasutamisväärtust, kuna peale üheainsa erandi (dok. 2 tõlge) ja juba mainitud seitsme lisa on kõik tõlked eestikeelsed. Kommenteeritud kohtade kiire kätteleimise ja kommentaaride õigsuse hõlpsama kontrollitavuse huvides oleks tulnud anda iga kommentaari lõpus tagasi viide, s. o. märkida leheküljed, kus kommenteeritud tekstiosad leiduvad.

Kommentaari ette on paigutatud mõisateo ja mõisnike võimuaparaadi põhitervinoloogia seletused. Tuleb kahelda, kas taolisi seletusi dokumendikogumikes on tingimata tarvis, sest niisuguste kogumike eduka kasutamise minimaalseks eeltingimuseks on ikkagi teatud pagas algteadmisi vastava rahva majanduse ja poliitilise korra ajaloost. Kellel aga vajalikud teadmised puuduvad, võib neid kergesti omandada meie ajaloo üldkäsitlustest.

Pikemalt tuleb kõnelda dokumentide, lisade, eessõna ja kommentaaride kui ka teiste publikatsiooni lõpus toodud teadusliku teatmeaparaadi osade tõlgetest. Need on kogumiku kasutajate ringi laiendamiseks ja ka kasutamise hõlbustamiseks kahtlemata vajalikud. Nende puhul on põhinõudeks täpsus, adekvaatus, s. o. tõlke sisu täielik vastavus algtekstile. Kahjuks ei saa aga käesolevas kogumikus selles suhtes õige paljude dokumentide tõlgetega rahule jääda.*

Juba esimese dokumendi (kindralmajor N. V. Issakovi märgukiri Aleksander II-le) tõlkes esineb palju ebatäpsusi, sõnade ja väljendite vahelejätmisi, ebaõiget tõlkimist, mitmuse ja ainsuse äravahetamist jne. Näit. on *правительство, утверждающее постановление, и крестьяне, испытывающие всю тяжесть их на плечах своих, не одинаковое имеют средство видеть истину* tõlgitud valitsusel, kes otsuseid kinnitab, ja talupoegadel, kes [nende] kogu raskust oma õlgadel kannavad, ei ole ühesugused vahendid tõe nägemiseks (lk. 40/45²). Õigem oleks: *valitsusel, kes määrusi kinnitab, ja talupoegadel, kes nende [määruste] kogu raskust oma nahal tunda saavad, ei ole ühesugust vahendit tõe nägemiseks*. Samuti on *по этой пропорции уменьшение сделано и в других участках* tõlgitud selles proportsioonis toimus vähendamine ka teiselt talukohalt (seals.) pro teistelt talukohtadelt. 1856. a. talurahvaseaduse sisuosade loendamisel on *указ* tõlgitud kord määrustik, kord aga seadustik. Antud kontekstis oleks õigem tõlkida *seadustik. 300 сортов* on üldse tõlkimata jäänud (lk. 40/46). Edasi esineb mõtteliste rõhkude asetamist valedele lauseosadele. Nii on *Тягость зависимости крестьян от землевладельцев в Остзейском крае вообще, а в Эстляндии в особенности, не может быть сравнена с крепостной зависимостью наших крестьян от помещиков* tõlgitud *Talupoegade sõltumuse raskust maaomanikest ei saa Läänemerekubernangudes, iseäranis aga Eestimaal, üldse võrrelda meie talupoegade pärisorjusliku sõltumusega mõisnikest* (lk. 41/46). Tuleks aga tõlkida: *Talupoegade maaomanikest sõltumuse raskust ei saa Läänemere kubernangudes üldse, eriti aga Eestimaal võrrelda meie talupoegade pärisorjusliku sõltumusega mõisnikest*. Ka puudub selle väite puhul kriitiline kommentaar näitamiseks, et Issakov siin alusetult idealiseerib vene talupoegade pärisorjust.

Neli ebatäpsust korraka esineb dokumendi märkuse *вставить изменение поземельных прав, всегда столь деликатное, в готовую уже раму прочных гражданских постановлений, давно в стране существующих* tõlkes — *teha maa-seadustes muudatus, mis on alati nii delikaatne, juba valmis, riigis ammu eksisteerivate kindlate tsiviilmääruste raamis* (lk. 41/46). Määruste all tuntakse praegu õigusaktide teatud liiki, dokumendi autor on aga siin ilmselt mõtelnud *tsiviilõiguse norme* ehk *tsiviilseadusi* üldse. Silmas pidades konteksti, mille juurde kõnealune märkus kuulub, ei saa *в стране* tõlkida *riigis*, vaid *kohapeal*, või veel parem, *Eestimaal*,

* Nagu selgus, on rida ebatäpsusi tõlgetesse sattunud mitte tõlkija, vaid kiirustades töötanud toimetaja süü tõttu.

² Esimene arv siin ja edaspidi näitab originaalteksti, teine aga tõlke lehekülge. Samuti on siin ja edaspidi erinevad osad originaalis ja tõlkes esile tõstetud sõndamisme teel.

sest tekstis on ilmselt mõeldud mitte ülevenemaalisi, vaid kohalikke, Eestimaal kui Vene riigi ühes kubermangus kehtivaid tsiviilseadusi. Niisiis oleks adekvaatsem: *muuta õigusi maa kohta, mis on alati nii delikaatne, Eestimaal juba ammu olemasolevate kindlate tsiviilseaduste valmis raamis*. Edasi on tõlgitud *взаимных vastandlike* pro vastastikuste, *mõlemapoolsete* (lk. 42/46), *рутинное равнодушие rutiinsus ning ükskõiksus* pro rutiinne ükskõiksus (lk. 42/47), *значение более глубокомысленное suuremat tähtsust* pro sügavamalt mõtet (lk. 43/47), *из окрестных селений naabervaldadest* pro *ümbruskonna küladest* (lk. 45/48). Samas dokumendis on mõned laused paigutatud sulgudesse, mida originaaltekstis ei esine. Eestikeelse dokumendi (nr. 2) venekeelses tõlkes leidub terve rida ebatäpsusi (lk. 49/52). Ka dokumentide nr. 3—5 tõlkes leidub lubamatuid kõrvalekaldumisi originaalidest: on välja jäetud mõned ladinakeelsed nimetused (Jubilate, Cantatē, Rogate), *dagegen* (selle vastu, selle asemel) on tõlgitud lihtsalt *aga*, *Kontravenient* (seaduserikkuja, vastupanija) — *lepingurikkuja* jne.

Häirivamate vigade hulka tuleb lugeda, et protokollides koos kohanime ja kuupäevaga esinev sõna *actum* on tõlgitud lihtsalt *akt*. *Actum* ei tähenda antud juhtudel mingit dokumendi liiki, vaid vastava dokumendi koostamise fakti. Nii ei ole õige *Actum Pühajõggi, Actum Ampfer* tõlkida *Pühajõe akt, Auvere akt* (lk. 59/61), vaid *koostatud Pühajõel, koostatud Auveres*. *Per Estafette* (rahvakeeles *tahtetiga*) oleks õigem tõlkida mitte *kiirkäskjalaga* (lk. 61/62), vaid *ratsakulleriga* või *virgatsiga*. Sellesamas dokumendis on *Gemeindebeamten* (valla ametimehed) tõlgitud kitsamalt *vallatalitajad* (lk. 60/62), kuid sõnad *als Exekution* (lk. 61) hoopiski tõlkimata jäetud.

Dokumentide saja-aastast vanust silmas pidades kõlavad võõralt ja ei ole kontekstis täpsed säärased üsnagi noored terminid nagu *käsundusametnik* (чиновник особых поручений, Beamter für besondere Aufträge — lk. 62/74 jm.), eriti kui neid kõrvutada väljenditega, mis mõnikord on otse piibelliku arhailisusega (näit. on lk. 309/312 *niedergekommen war* tõlgitud *maha sai* pro *oli sünnitanud*). Ka pole kuigi õnnestunud termin *hoiatuskaristused* (exemplarische Strafen — lk. 63/74), palju parem oleks siin ütelda *näidis-* ehk *hirmutamiskaristused*. Asjatu on teorendi (mõisateo) alal juba isegi silmapaistvat terminite kirevust suurendada *päristeo* (der ordinäre Gehorch) sissetoomisega (lk. 64/75 jm.).

Esineb sedagi, et tõlkimisel on asutud omavoliliselt ja küllaldase aluseta teksti kommenteerima. Nii on *Dem Verwalter ist es mit Not u[nd] Mühe gelungen sich zu retten, eine Wöchnerin von 8 Tagen mit sich* (lk. 166) tõlgitud *Valitseja suutis end suure häda ja vaevaga päästa ja oma 8 päeva eest sünnitanud naist kaasa tuua*. Kuigi arvame, et kaasatoodud vastsünnitanu oli tõenäoliselt Rosenbergi naine, ei anna originaal siiski meile õigust seda arvamust objektiivse tõena tõlkes serveerida ja niiviisi lauset moonutada. Taolistel juhtudel oleks õigem kasutada vastava tekstikoha kommenteerimist. Teine näide (lk. 171/174): *За обоими воротами по дороге видно было много вооруженных людей — пеших и конных, а также лошадей, запряженных в телеги* on tõlgitud *Mõlema värava taga paistis olevat veel palju relvastatud rahvast — jala ja ratsa, samuti vankritel*. Seega on tõlkimata jäetud *no doroze* (teel), lisatud on *veel, запряженных в телеги* aga oleks tulnud tõlkida *samuti vankrite ette rakendatud hobuseid*. Mõnikord on täiesti arusaamatul põhjusel dokumendi tekst ja tõlge diametraalselt erinevad. Nii näiteks on originaalis *Но так как им дано все Положение, то, следовательно для них имеет силу и все Положение, ибо они сами о том не просили*, tõlgitud aga on *Kuna aga neile on antud kogu seadus, siis on järelikult ka kogu seadus maksev, sest nad ise on seda nii palunud* (lk. 144/147). Adekvaatsem oleks: *Kuna aga neile on kätte antud kogu seadus, siis järelikult on nende kohta maksev ka kogu seadus, sest ise ju ei ole nad seda [s. t. seaduse järkjärgulist kehtestamist — autorid] palunud*.

Mõnel juhul tundub, et kommentaator oma arusaamatusega on viinud tõlkija eksiteele. Audientsil (koostajal *vestluses!*) Aleksander II juures märkis krahv Keyserling: *«Soll die Sache wegen der Ruhe schnell geschlossen werden, so müssten die letztern wegen der vielen Verführung, die in den Umständen lag, der Gnade empfohlen bleiben*

und an den anderen nur ein Exempel statuieren»³ (lk. 256). Seda kohta on kommenteeritud järgmiselt: S. t. kui asi peaks lõppema suurele osale kohtualustele armuandmisega, siis kujutaks Mahtra ülestõus ja sellega seotud sündmused endast teistele talupoegadele ainult järeleaimamisele meelitava eeskju (lk. 493, nr. 181). Vastavalt sellele on ka tõlkija sõnastanud: *Kui asi tuleb rahu saavutamiseks ruttu lõpetada, siis peaksid viimased rohke kiusatuse pärast, mis asjaoludes peitus, armu leidma ja see oleks teistele ainult ahvatlevaks eeskjukuks* (lk. 257). *An jemandem ein Exempel statuieren* ei tähenda sugugi teistele ahvatleva eeskju andmist kellegi poolt, vaid tema *karmi karistamist hirmutavaks, hoiatavaks näiteks teistele*. Nii oleks kõnealuse tekstikoha mõte see, et oludest tingitud eksimuste pärast peaks osale talupoegadele (moraalsetele õhutajatele) armu antama, kuid neile hoiatava näidisenähteks tuleks mõningaid teisi, «peasüüdlasi», nende hulgas karmilt karistada.

Asjatundmatusest annavad tunnistust ka säärased tõlkevead, nagu *Kirchspielspolizeigericht* — kihelkonnakohus pro kihelkonnapolitseikohus (lk. 265/267); *npusaпок* — soe toit (lk. 402/403) pro serve, s. o. karistuseesmärgil majutatud sõjaväe heaks kohalikul elanikkonnalt kroonuportsjoni lisana nõutavad toiduained, eriti herned, kapsad, kartulid jne. *Zukost*, mis samuti tähendab servet, on aga tõlgitud *leivakõrvaist* (lk. 371/372). Hoopis imelik ja mittemidagiütlev on *Komparent* tõlkida pool (passim). Juurdlusasutustes või kriminaalkohtutes, kus talurahvarahutustest osavõtjaid ja tunnistajaid üle kuulatakse, ei saa mingit juttu olla *pooltest*; antud juhul saame rääkida ainult kas tunnistajatena või kahtlusalustena *ülekuulatavatest, ettekutsututest, küsitletavatest*.

Ei tea, mispärast *заверенная копия* peab eesti keeles olema *kinnitatud koopia* (passim), mitte aga *tõestatud ärakiri*? Ärakirju ju teatavasti ei kinnitata, vaid tõestatakse. Samuti ei saa põhitermin *arhiivifond* vene keelde tõlkida ainult ühe sõnaga *фонд* (lk. 528, 569), millel on hoopis laiem tähendus, vaid kahe sõnaga *архивный фонд*. Kogumikus (lk. 501) konkreetset esineva pealkirjaga «*Примечания*» on venekeelses tõlkes (lk. 29, 31, 33 jm.) kooskõlastamata jäänud termin *комментарии*. See võib vähemkompetentsetel lugejatel põhjustada arusaamatusi. Sedasama võib karta kommenteerimata jäetud sõnasõnaliste tõlgete *kubermangu aadlipealik* (lk. 409/426, 423/434), *aadlisekretär* (lk. 412/428, joonealune märkus) ja *oberbürgermeister* (lk. 415/430) suhtes. Eestimaa kubermangu ja Tallinna osas nimetatakse neid senises eestikeelses ajalookirjanduses tavaliselt *rüütelkonna pealik* või *peamees*, *rüütelkonna sekretär* ja *presideeriv* ehk *sõnavaldav* *bürgermeister* (saksa keeles *präsidierender Bürgermeister* ehk *Bürgermeister am Wort*, ka *worthabender Bürgermeister*).

Ka alajaotuse «*Ülestõus Mahtras*» (lk. 17, 166, 563) pealkiri on lk. 33 tõlgitud ebatäpselt «*Война в Махтра*». Ometi pidanuks selle väljendi paigutamine jutumärkidesse tagama ta täieliku vastavuse eestikeelsele pealkirjale. Mõnikord meenutavad tõlked algteksti vastava koha lühendatud või laiendatud ümberjutustust (näiteks lk. 17/33, kommentaarid nr. 6, 304, 322 jt.). Esineb ka üksikute lausete põhjendamata ümberpaigutamist või koguni joone alla viimist (lk. 14/30 ja 412/428).

Lõpuks veel mõningaid soovida jätku, mis eriti puudutavad kogumiku lõppu paigutatud teaduslikku teatmeaparaati. Kõigepealt ei tahaks nõustuda publikatsiooni pealkirja lõpposaga *Eestis*, mis muudab pealkirja liiga laialthaaravaks ja töötab enam kui väljaanne sisaldab. Selle asemel oleks *Eestimaa kubermangus*, *Eestimaal* või *Põhja-Eestis* ajalooliselt õigem ning sisuliselt täpsem olnud.

Koostamata on jäetud fotokoopiaena reprodutseeritud algtekstide loetelu, ka fotokoopiad ise on ilma numbriga ning allkirjata. Ei tundu praktiline olevat venekeelsete tõlgete jätmine pealkirjata ning viimaste esitamine ainuüksi publikatsiooni lõppu paigutatud loetelus. Kasulik, kuigi üsna raskesti koostatav, oleks olnud aineregister, samuti

³ Muidugi peaks siin olema: «... an den anderen müsste man nur ein Exempel statuieren.» Kiirel üleskirjutamisel mälu järgi on Keyserling need paar sõna vahele jättnud.

saksa- ja venekeelsetes tekstides esinevate algupäraste eestikeelsete sõnade ja väljendite loetelu. Publitseeritud dokumentide ja lisade loetelu lülitamine sisukorda venitab viimase liiga pikaks ning teeb ta ebaülevaatlikuks. Arvatavasti oleks olnud eelistatavam selle loetelu omaette paigutamine, nagu see esineb paljudes nõukogude allikapublikatsioonides ja kõnealuseski väljaandes venekeelse loetelu näol.

Retsenseeritavale kogumikule annavad püsiva väärtuse algkeeles avaldatud dokumendid. Seepärast tuleb teda kui omalaadset esikväljaannet kõigist puudustest hoolimata pidada märkimisväärseks saavutuseks Nõukogude Eesti ajalookirjanduses.

A. TRAA, R. KENKMAA

VAJALIK JA UUDNE UURIMUS*

Meie agraraajaloo uurimisel on seni peatähelepanu osutatud agraarsuhetele. Tootmisest tervikuna ja tema arengust on püütud anda ülevaadet peamiselt statistiliste arvude abil. Kuid pööramata vajalikul määral tähelepanu tootlike jõudude järkjärgulisele, sagedasti vaevaltmärgatavale arengule, ei ole võimalik mõista ja seletada ühiskonna arengu seaduspärast protsessi. Klassikaliseks näiteks on meie talurahva koormiste arengu käsitus. Iga perioodi kohta väidetakse, et talupojalt pigistatakse välja viimane. Järgnevatel perioodidel aga pigistati selleksamalt talupojalt välja veel märksa enam, puhuti isegi 2—3 korda enam. See näib võimatuna kuni me ei arvesta neid väga väikesi, aga pidevalt toimuvaid muudatusi tootmisriistades ja töövõtetes, mis võimaldasid toota järjest enam ja andsid mõisnikule võimaluse talupojalt endisest veel rohkem välja pigistada.

Seepärast on teretulnud iga uurimus, mis vaagustab tootmist ka teisest, tootmistehnilisest küljest.

O. Karma püüab seda teha ühes põllutöö lõigus, nimelt maaparanduse alal, veel isegi kitsamalt — peamiselt liigniiskuse all kannatavate maade kuivendamise osas. Ta teeb seda hea taibukusega tehnilise protsessi suhtes, ja selles on töö eriväärtus. Üksikute kuivendussüsteemide arengut ja osatähtsust meie põllumajanduses ei ole seni analüüsitud. O. Karma näitab

arengut lihtsast kraavitamisest süstemaatilise ja täpsetele mõõtmistele ning loodimisele tugineva dreanažini. Käsitledes dreanaži analüüsib ta oskuslikult erinevaid dreanažisüsteeme, nende arengut ja otstarbekohasust. Sõnad nagu pikidreanaž, põikdreanaž, ökonoomiline dreanaž jne. saavad O. Karma käsitluses niihästi agrõtehniliselt kui ka majanduslikult ja ajalooliselt kindla sisu. Rohke faktilise materjali alusel näitab ta nende majanduslikku efektiivsust. Põhjendatult peatub autor pikemalt Peder Rosenstand-Wöldike isikul ja tegevusel. Wöldike ei ole mitte ainult meie dreanažkuivenduse rajaja ja rahvusvaheliselt tunnustatud uue dreanažisüsteemi initsiaator, vaid tema tegevusest selgub lisaks kõigele väga tähtis moment, ja nimelt see, et inimene, kes suhtub ausalt oma töösse ja tahab töötada inimkonna hüvanguks, peab paratamatult jõudma seisukohale, et eraomandus, antud juhul eraomandus maale, on muutunud kõige suuremaks takistuseks inimkonna arenguteel.

Autor on hästi välja toonud põhietapid Eesti maaparanduse arenguloos, jagades selle kolme perioodi: 1. kuni XIX sajandi keskpaigani, 2. XIX sajandi keskpaigast kuni 1905.—1907. a. revolutsioonini ja 3. ajavahemik 1907—1917. Juba see periodiseering näitab, et pearõhk käsitluses langeb uemale ajale (alates XIX sajandi keskpaigast). Vanemat perioodi

* O. Karma, Jooni maaparanduse arengust Eestis kuni 1917. aastani. Eesti NSV Teaduste Akadeemia, «Sari teaduse ja tehnika ajaloost Eestis». Tallinn, 1959, 98 lk. Trükiarv 1000, hind 3,80 rbl.